

A kapcsolatépítés fordulatai.

Első beszélgetések

2014 júniusának végén, több hónapos, egyre nagyobb szenvedés után hunyt el a jobbágyfalvi Balogh Pál, a jobbágyfalvi terepmunkám során kialakult saját módszertan, a hosszú beszélgetés szerint végzett kapcsolatépítésben, valóságfeltárásban első beszélgetőtársam. A temetésen ott volt kortársa, a szintén 1931-ben született Sztrátya Domokos is, aki betegségében időnként látogatta Balogh Pált, és ezért beszélgetéseink egyik szereplője volt (hiszen a látogatók egyike voltam én is, és tudnom kellett, Pali bácsi mindig hangsúlyozta, hogy kik azok, akik felkeresik, vagyis én kikkel vagyok egy sorban). De személyesen nem találkoztunk, és nem tudtam többet róla, mint más idős falusiakról, akik belekerültek a beszéd-folyamunkba, és akiről Pali bácsi nyilatkozott: katolikus, sőt: katolikus papnak készült, nem volt családja, és Pali bácsi nagyon irigyelte: nem ágyban fekszik, hanem ha nehezen is, biciklijére támaszkodva, de jár a faluban, intézni tudja az ügyeit-bajait, és látogatni a béna lábakkal ágyba fekvő Pali bácsit. *Nem mondom, hogy ő feküdjön és én látogassam, de legalább ha annyi lábam lenne, hogy időnként én is elmenjek hozzá, megigyyunk egy pohár bort, beszélgessünk* – sóhajtozott beszélgetőtársam.

2014 októberében került sor az első látogatásomra Domi bácsinál. Úgy döntöttem: megpróbálom vele folytatni a hosszú beszélgetést. Kiderült: jól döntöttem, haláláig, 2018 márciusáig tartó rendszeres beszélgetések következtek. Ezek alapvetően abban különböztek az előzőtől, hogy kettőnk találkozásai voltak: nem volt jelen feleség, más családtag, nem kellett figyelembe venni mások jelenlétét, közbeszólásait, kapcsolatalakításban játszott szerepét. Pali bácsi esetében a megjelenésem, ottlétem mindig egy kissé ünnepélyesre sikeredett: a feleséggel, Vilma nénivel kellett előbb beszélgessek, majd tőle elköszönjek, hiszen Pali bácsi a szobában feküdt, és Vilma néni gondozta, tehát az állapotáról, a gondokról őt kellett már a konyhában kérdezni és őt kellett figyelmesen meghallgatni, valamint az általa felszolgált kávé, szendvics, sütemény tagolta – jobban mondva megszakította, terelte – a beszélgetéseket. Domi bácsi egyedül élt, csak ritkán történt meg, hogy egy-egy szomszéd volt nála, amikor megérkeztem, de az is azonnal felállt és távozott – tudható volt, hogy Domi bácsihoz jövök, ritkán jövök, nem naponta, olyasmiről beszélgetünk, ami engem foglalkoztat és nem biztos, hogy másokat is érdekel, vagy éppen nem is tartozik másokra, amit kérdezek, és akkor a cél az, hogy ketten, és ne mások jelenlétében beszélgessünk. Az unokaöccsének a nyáradszeredai családja volt az, aki Domi bácsinak gondját viselte, akivel napi kapcsolatban volt, de ők hétköznap ha meg is jelentek, hoztak-vittek valamit, igen rövid ideig maradtak. Éppen ezért kevésbé rituális, formalizált volt helyzet, amelyben a be-

szélgetések alakultak. Játék volt benne, természetesen: mikor megérkeztem és beköszöntem, és ő lehalkította, kikapcsolta a rádiót, tévét, amit hallgatott, nézett, és hangsúlyozta, hogy nem zavarom ebben a tevékenységében, mert éppen elszunynyadott mellettük. Meg az alkalmi kis ajándékok (csokoládé, péksütemény, déligyümölcs) átadásakor összezsapta a kezét, hogy *nahát, már megint feltarisnyálva jött hozzám, hát én ezt hogy tudom meghálálni*. Meg sűrűn emlegette, hogy ha majd nem autóval vagyok, akkor megkínál a saját borával, de hát egy évben egyszer történt meg csak ez, hogy tényleg koccintottunk – meg karácsony és húsvét előtt, persze, a kapcsolatot szimbolikusan erősítendő, már elő volt készítve számomra a műanyag flakonban az ajándékbor.

2014 októberében kezdődött tehát a jobbágyfalvi hosszú beszélgetésem második része. Azzal a szándékkal kerestem meg, hogy megpróbálok vele is folyamatos kapcsolatba maradván rendszeresen beszélgetni az életéről, a világról – arról, amit ő fontosnak tart, és arról, amit én tartok fontosnak, no meg ami alkalmilag még felmerül, ami bekerül a valóságfeltáró közös beszédfolyamba. Ehhez kértem a beleegyezését – szó szerint is, de még inkább az előzetes tudására és elképzeléseire építve: mit hallott rólam, aki tíz éve vagyok diákjaimmal nyaranta jelen a településen, akinek megjelent nyomtatásban a Pali bácsival folytatott beszélgetéseinek a könyve, amit forgatott, és ami alapján lehetnek elképzelései arról, hogy melyek a szándékaim, miért járom falujának utcáit, kopogok be idős emberekhez, így hozzá is. Szerencsém volt, nagy szerencsém. Domi bácsi várt már – vagyis nem engem személyesen várt, hanem az alkalmat, a lehetőséget, hogy valaki kérdezzen tőle, valakinek mesélve megformálja gondolatait, elmondja életének tanulságait, és igazolja magát: végigélte a 20. század második részét, édesapját a háborúban elvesztette, kiemelkedhetett volna falusi sorsából, de pályája derékba tört, visszavonultan élt, és véleményt fogalmazott mindarról, amit átélt – csak éppen nem volt beszélgetőtársa, akinek ezt kifejtse. Ezért jöhetett létre egy igen eredményes találkozás, alakulhatott ki egy valóságfeltáró hosszú beszélgetés: ő várta az alkalmat, és szerencséjének tartotta, hogy én megjelentem, kérdeztem, megismertem életét, és nagyra értékeltem mindazt, amit nekem nyújtani tudott. Várt, készült, vidám, nyitott és készséges volt, és ami a legfontosabb: teljes mértékben bízott abban, hogy csakis jó és hasznos lehet mindaz, ami a közös munkánk eredménye. Én is vártam az alkalmakat, és úgy gondolom, én is állandóan jeleztem, hogy mennyire jó az nekem, ha az idő mentén haladva, egy-két újabb hét elteltével, tovább szőjük beszélgetéseinket, egyre mélyebben rejtőző tartalmakat hozunk felszínre múltjának mélységes kútjából. Mit is tudott ő már rólam, mielőtt bekopogtattam volna hozzá? Sose kérdeztem, sose mondta. Mit gondolt arról, hogy mit is akarok tulajdonképpen? Egyetlen egyszer volt olyan helyzet, hogy említette: *az én életemről is írni fog, igaz?* És egyszer meg azt kérdezte: *aztán ez a készülék mindent felvesz, igaz?*, és néhányszor volt olyan gesztusa, hogy igazította, arrébb tette a bekapcsolt diktafont – de soha meg nem kérdezte, hogy pontosan mi is történik a rögzített beszélgetésekkel. Egyrészt sejtett, másrészt nem tartotta gondnak, bármi is az.

Első beszélgetésünk – lépésről-lépésre

Az első rögzített beszélgetés dátuma 2014. október 8., a felvétel száma 088. Évekkel az első találkozás előtt Fazakas Andrással, aki lakatosmester és vaskapuk készítésével foglalkozik, végigjártuk egy délután Jobbágyfalvát. Az ő célja az volt, hogy megmutassa az általa épített kapukat – az én célom pedig az, hogy közben beszéltessem, és az általa elmondottakból egyfajta, a vasból készült kapukra vonatkozó kapu-típológiát állítsak fel. Nem emlékeztem pontosan, hogy Domi bácsi szomszédságában kinél voltam (hogyan nála nem, az bizonyos volt számomra), tehát ezt az indítást tartottam alkalmasnak a beszélgetés megnyitására: rá hivatkoztam, hogy helyismeregetem, beágyazottságomat már első pillanatban bizonyítsam.

[Én vajon voltam itt magánál? Fazakas András magának nem rokona? Amelyik Mezei Öcsiéken túl lakik.] *Fazakas András? Igen, túl lakik. Lényegében a rokonságnak a széliben van, mert az édesanyja innen származott a szomszédból, a dédnagyapák voltak testvérek, vagy nem tudom mi.* [Akkor lehet, hogy a szomszédban voltam, mert egyszer engem a faluban körbe vitt, mert az érdekelt, hogy ő milyen kapukat csinált, vaskapukat.] *András? Igen, egy időben mind csinálta, ő csinálta nekem ezt a teraszt.* [Ebben is vas van.] *Tiszta vas, tiszta vasból van. Akkoriban mind nagyban ment ez a vasas munka. Vaskapuk, vas teraszok minden. '76-ban csináltam a házat, ezt olyan '78-'79-ben vagy '78-ban, mikor csinálhatta nekem, mert na, hogy legyen lefedve a terasz.*

Három lépésből, alig egy perc alatt megtörtént tehát az összekapcsolódás. Idegenként kopogtattam be, aki Pali bácsival beszélgetett, de most már itt ül, és ismerősének (rokonának) az ismerőse, a vaskapukkal mint a falut díszítő új tárgyakkal foglalkozott (Domi bácsinak, amint az a bevezetőben látható fényképről kiderül, fából készült régi kapuja volt, 1944-es háborús nyomokat is magán viselt). Kiderültek a beszélgetés továbbépítésének témái: volt egy olyan korszak, az ő életében kiemelkedő erőfeszítésének éve, amikor házat épített és a ház elé fedett teraszt állíttatott. Ez a terasz pedig be van futva szőlővel, és ebből adódik a következő kérdésem, témajavaslatom.

[S volt akkora szőlőtermés, hogy lehúzza a vasat?] *Akkora nem volt.* [Nem volt? De most elég sok van azért, most sok van, ott elől.] *Annyi van, mind amennyi van, de nem olyan sok, van benne olyan is, ami olyan korai érő, hogy már a végén járja. Aztán majd tessék megkóstolni ott bátran, megcsipdesni azt a gyéresebb gerezdeket, mer azok nagyon édesek, már túlértek egy kicsit, aztán... de kevés van belőle, csemegének tartottam, hogy akik itt járunk el mellette, ha gyermek, ha női személy, ha vendég, ha akárki, tudjon hozza nyúlni egy kicsit.*

A vendégfogadó házigazda jelenik meg ebben a kijelentésben – de én úgy gondoltam, hogy egy másik témával érdemesebb folytatni, hiszen az volt az eddigi ta-

pasztalatom – és Balogh Pállal való beszélgetéseink ebben megerősítettek – a falusi gazda identitásának nem a szőlő maga, hanem a szőlőből készített bor igen fontos része. Az erről való rövidebb-hosszabb eszmecsere mindig hálás és kapcsolattartás szempontjából eredményes terület – függetlenül attól, hogy valóban eljutunk kínáláshoz, a bor kóstolásához, vagy sem.

[A borászattal mi a helyzet? Készít bort még maga, vagy készített? Mert Pali bácsinak a bor volt az istene, a bor volt az első.] *Az volt, az volt. S ketten úgy nagyon, egymásnak a hullámhosszán voltunk abba a tekintetbe. Ahányszor idejött, mindig megkínáltam két-három pohárral, ha sokáig beszélgettünk négyel is megittunk, mikor hozza mentem ő is örökké. Valahogy olyan egy hullámon...* [Akkor magának kint Ortványban, a hegyen ott valahol, ott is volt szőlője?] *Az csak kollektív előtt volt, igen. Akkor olyan szőlőnk volt, hogy kiömlött az abroszra, nem itta be az abrosz, le lehetett hengeríteni, mint a higanyt. Olyan, szóval nemes szőlő, kitűnő volt a szőlő. Ezekből, ami bor lesz, szoktam mondani, Palinak is mondtam, hogy ezek csinált borok, azok termelt borok voltak. Csináljuk ezeket a borokat, ezeket tiltja is az egészségügy. Valamikor, mikor volt az a négy éves magyar világ, én akkor ugye, 10 éves koromban jöttem ide, s tizenháromig mentünk, tizennégyig s tudom, hogy annyira tiltották ezeket a direkt termő szőlőket, hogy tanácsolták, hogy vágják ki. Édesapám fejszével vágta ki az olyan szőlőfát, a Novát igen, főleg a Nováról van szó. S aztán fejszével vágta ki, s újra forgatta a földet, újraásta s nemes szőlőt ültetett aztán. Az volt a bor, ülhetett üvegben, kancsóban, hordóban, nem virágozott meg, nem savanyodott meg, s észébe se jutott senkinek, hogy cukrot kellene bele tenni, abba nem is kellett. Ezeknek kell, ezeknek egy része mesterségesen cukorral van feljavítva. Úgyhogy van nekem is, ha nem kocsival tetszik lenni, vagy motorral, akkor megkínálom belőle, hogy megízlelje.*

Kétségtelenül eredményes volt a beszélgetésünk első, mintegy öt perce, körvonalazódtak a távlatos beszélgetési témák: Balogh Pállal való borozásokkal folyamatossá tett kapcsolatuk, szőlőtermelés, apa emléke, saját gyerekkora. Meg a kínálás, az elfogadás gesztusa: úgy látja, hogy én is érdemes vagyok arra a közös rítusra, hogy együtt kóstoljuk/értékeljük, dicsérrjük a szorgos munkájának, szakértelmének borrá változott eredményét. Erre kellett nekem most már úgy reagálnom, hogy elmondjam, hogy mi is a szándékom, miért kerestem meg őt. Benne voltunk a beszélgetés sűrűjében: már átvette a szót és hosszabban beszélt. Arról beszélt, külön erre való felszólítás és kérdés nélkül, amit így, első találkozáskor fontosnak tartott. Úgy is mondhatnám: gyorsan számba vette, mi volt életének nyilvánosság előtt említhető, elszámolható része, mi az, amivel első találkozáskor egy még ismeretlen és feltételezhetően ez iránt is érdeklődő embernek büszkélkedhet: „villanyos” volt és nyugdíjas korában, munkájának és életének értelmesnek gondolt lezárásképpen, meg szeretne volna írni tapasztalatait, követni a Nyárádremitén látott „példát”.

[Motorral vagyok, de egy kicsit majd aztán. Majd meglátom, hogy mennyit tudunk beszélgetni, mert én ugye Pali bácsihoz is rendszeresen kijöttem, s most akkor megkeresem a kortársait is, hogy beszéljünk.] *Igen-igen.* [Mert, hogy kortársa ki él? Mert '31-es csak maga?] *Csak egyedül én. 11-en születtünk fiúk a faluban. 11-en. S csak egyedül vagyok. Idáig voltunk ketten, s annyira fájlalom, hogy nem vagyok képes elindulni a templomba, mikor megyek is vasárnap, mert be kell nézzek a kapunk, s elfordulok mindenfelől üres házakat látok. Ott pedig bánatot látok, ott azt se tudom, merre nézzek, hogy mikor megyek. Nincs mit csinálni.* [De azt tudja, ugye, hogy magát mennyire irigyelte Pali bácsi?] *Nem tudom, mi nekünk, jól tudtunk beszélgetni.* [Mert azt mondta, ha bottal is, de maga tud járni, ha ő még egyszer bottal tudna járni, milyen jó lenne.] *Ezt beszélgettük ketten, szemtől-szembe. S én is miért, azért mert én valahogy szerettem ezt a magunk fajta népet, ezt a falusi népet, ezt a mezőgazdasági dolgokat. Dolgoztam persze s nyugdíjba jöttem '93-ban. '93-ban villamossági vállalatnál voltam ilyen taxaszedő s villany pénzeket én kasszáltam 26 faluban, itt a Nyárád mentén 24 évig. 24 évig, hogy egy egyes lónak a bőre a rúdra került volna hatszor, ha végig kellett volna járja azt, amit én itt jártam... Már bölcselkedjek, de szoktak úgy tenni tréfából, hogy hálát adok az Istennek, hogy szerencsésen befejeztem, ünnepélyesen kibúcsúztam, befejeztem a munkát, semmi nyom olyan hátul, amiért „gyere csak vissza, mert te vagy a hibás”, hanem ha elmegyek egy piacra vagy valahova közösségbe húzzák a ruhámat, hol jár, merre jár, mikor jön nálunk, miért nem jön nálunk. Többször jött nálunk, hát jöjjön el vagy egyszer nálunk is. Efeléssel szólítanak meg, nem azzal, hogy kikerüljenek, hogy fenyegetsenek, hogy valami. Az állam felé is elszámoltam, s a nép felé is 24 évig 26 faluban, van ilyen ember is, és olyan ember is, okosabb ember is, rövidebb felfogású ember is és mindenféle öreg is és fiatal is, gyermek is, mindenféle, de mindenkinek el kell kapni az ő hullámát, hogy megint azt emlegessem. Aztán így mindig jól befejeztem. Hál' Istennek, csak azt akarom mondani, hogy onnan, hogy leszereltem, nekem az volt a számításom, hogy ahol beszélgettem így, mondjuk magam fajta emberekkel, hogy ha eljövök nyugdíjba, nem megyek a kollektívbe s folytassam ott, normázzak, mert sok nyugdíjas ment, s csinálta. Az embernek már öreg korában a megfeszített munka igen súlyos, hanem inkább neki ülök, s fogalmazom, vázlatot készítek a visszaemlékezéseimről, erről-arról, s aztán utoljára, ha sikerül megírom én is valamit. Palinak is sokszor elmondtam, s valószínű nem tudom, hogy-hogy került a tanár úrral kapcsolatba, nem tudom, hogy annak a nyomán beszélgettek, s mondjuk jó beszédű volt, s magyarázta a dolgokat, s aztán úgy szándékoztam, hogy én is megírom, mert láttam egy öregot itt, Nyárádremetén, Hegyi Lajos bácsinak hívták, akinek a fia ott halt meg azon a bizonyos márciusi dolgokban. Bementem így oda, jártam a munkámat, az öreg egyedült volt, mert meghalt a felesége is, a leányai pedig tanárnők ott szerteszéj-*

jel. Teli volt az asztal papírral, kézírásos papírral, akkor is írt. Mondom neki, na, Lajos bácsi, írja a levelet a gyermekeknek biztosan, s vigye oda. Én nem levelet írok, azt mondja. Én írok ezt-azt, azt, amit egyszer valaki valahol elolvassa. Legyen, mit olvasson, azt mondja. Azt írom le, ami bennem van, azt mondja. Akkor is elhatároztam, hogy állj meg világ, mert az öregnek az elgondolását valamilyen formában nem felejttem el, hanem követni fogom. Aztán elmagyarázta, hogy miket írt le, s nem tudom mi. Ő volt az első gazda Nyárádretemén, aki egy tő szőlőt ültetett. Mert azt mondták, hogy Remetén nem terem meg a szőlő. De ültettem én ezer tövet, lecacagtak, kikacagtak, azt mondja, hogy én mit csinállok, s most adok, használják, s azoknak az utódai. Így csinált az ujjával, akik engem kikacagtak s lecacagtak azok használják, s én iszom ezt a nyárádi vizet. Ott, a Nyárád mellett lakott.

Ideje volt az ő ilyenforma bemutatkozása után, hogy következzenek a kérdéseim. Először is az életrajzi adatait kellett megtudakolni: a szüleiről, birtokukról érdeklődtem. Az édesapáról beszélt többet, akit 1944-ben, 8 éves korában elveszített.

[Na, akkor visszatérve. '31-be született, s a szülei, ők mivel foglalkoztak?] *Földműveléssel foglalkoztak. [Mennyi föld volt?] Hát, volt olyan 8-9 hektár, ilyesmi volt szántóterület. S akkor volt 3 párcella, kicsi párcella szőlő, volt vagy 5 és fél hold erdő. Úgyhogy jó kicsi hely, parasztgazdaság volt. Egy állatfoggal meg tudtak dolgozni, a család elég erős volt ahhoz. Tavaszon váltig két foggal dolgozott édesapám a kisebb állatokat is tanított be, s még azokat is felhasználta, úgyhogy. [Valamilyen iskolája volt az édesapjának?] Édesapámnak valamennyi elemi iskolája volt csak. Nem ment el gimnáziumba, közönséges paraszt ember volt, de szép írása volt, jó írása. [Hogy hívták őt?] Péternek hívták. Sztrátya Péter. Volt itt egy öreg pap, Pálffy János, 40 esztendeig. Az akkor jött ide, mikor még az édesapám fogóságban volt az első háború alkalmával. Ahogy hazajött azután nősült meg, s nem tudom mi, s aztán nagy barátságba s bizalmas viszonyban voltak. Úgyhogy lényegében elismert ember volt. [Tehát az egyházban is volt neki funkciója?] Tanácsos volt. Többször a pap felkérte s javasolta, hogy a gondnokságot vállalja el. Édesapám nem szerette azt az előjárói, nem tudom, maga a hordozásokat, nem tudom mit. Egyszerűen, de elvégezte a dolgát, annyira becsülettel voltak egymással szemben. 1931. márciusban, mikor én születtem, akkor adta el a báró 100 hold erdőt, az andrásfaliban, az idevaló gazdák vették meg. Pálffy János vett 20 holdat, a pap, édesapám 5 holdat. Váltig minden gazda 5 holdat, talán kettő vett 10-et. Mert holddal mérték akkor. 10 hold fennmaradt, nem került gazdája, s aztán azt mondta Pálffy János, hogy ha nem veszi meg senki, megveszem én azt is, legyen 30 hold akkor az övé, de 30 holdnál kezdődött akkor, abban az időkből az erdőnek az adója. Ezt az édesanyám elbeszéléséből mondom. Az adója, s hogy*

ne legyen adó alá esve ezt az utóbbi 10 holdat, amit vásárolt, édesapámra íratta, a bárótól telekkönyvileg egyenesen édesapámra. Itt van nálam a dokumentum, itt a televízió aljába a polcon. Telekkönyvileg édesapámnak 15 hold szerepelt, nem fizetett adót az egyik se, nem a másik se, akkor is voltak ezek a dolgok, fennálltak. Tehát annyira bizalmas volt, hogy telekkönyvileg íratta rá, de édesapám nem használta soha, mert, ahogy a háború jött édesapám meghalt. Itt a kapu előtt lóttek meg kilenc embert, egy golyó által halt meg, s következett a hagyatéki tárgyalás. Pálffy ezt tudta, hogy lesz hagyatéki tárgyalás, Szeredában akkor volt törvénység, közjegyzőség s minden, és ott a fő ügyvéd, Szabó Bélának hívták, olyan vele egykorú, diáktársak vagy kik lehettek ők együtt annak idején. Azzal összedolgoztak és visszairatta magára azt a 10 holdat, azért, mert jött a hagyatéki tárgyalás, és ne tárgyalják ránk, gyermekekre, hanem tegyék vissza rá, hogy tévedésből volt ide telekkönyvelve, az is megvan nálam, a döntésnek a másodpéldánya, mert volt küldve. Édesanyám s a nagyobbik testvérem, aki már 21 éven felül volt, azok le voltak hívva törvényszékre, ott adtak egy deklarációt, nyilatkozatot, hogy ez a terület soha nem volt a miénk, mindig a Pálffyé volt és ő is használta, s nem is tartunk hozzá semmi jusst, hanem az övé s mi nem tartjuk magunkénak, tehát ezt a területet. [Tehát akkor édesanyja idevalósi volt?] Igen, idevalósi volt, innen az utcából származott, ebből a kicsi utcából, úgyhogy 200 méterről valahonnan, innen. [Mi volt a neve az édesanyjának?] Demján Mária néven született. Demján Mária, s nagyon sokan emlegetik, emlegették már az idősebbek, akik ismerték az ő édesapját is. Kimondottan helyi stabil népek voltak, falunak az oszlopai voltak ezek a régi emberek, a falunak az oszlopai voltak, akitől tanácsot is lehetett kérni, segísre is elhívhatták. Ha megszorult valaki, segíts rajtam, mert azt mondta édesapád. Valakinek baja van, adom mindenemet s megyek én is, így csinált, hogy megyek én is, hogy segítek. [S akkor, ha neki baja volt, akkor segítettek?] Segítettek, segítettek. Segítettek, nagy volt a rokonság is, mert itthon volt a nép. Itthon volt a nép, úgyhogy nagy családok voltak. Például mi 7-en születtünk, s 5-en megnőttünk. A szomszédban 7-en nőttek meg, ha jól emlékszel 13-an születtek, azt mondták. Akkor itt szemben szomszéd volt, ugyancsak vele egyidős bácsi, csak ő korábban nősült, ő még a háború előtt, s úgy ment a háborúba, 9 gyermek volt, s annak egy testvére volt kint a nagy úton, ugyancsak 9 gyermek. Fazakas Gyuri s Fazakas Ferenc. Fazakas Gyuri annak a Fazakas Endrének a, ha tetszett hallani róla, a nyáron temettünk el, hazajött Németországból s onnan került Ausztráliából haza, elmenekült a háborúkor. Diáktársak voltunk a Katolikus Gimnáziumban, Vársárhelyen, ahol most az Unirii iskola székel, az volt a Katolikus Gimnázium.

A szülei bemutatása után tehát ő tért ki a tanulmányai helyszínének említésére, erre haraptam itt rá, ezt a témát folytattam kérdéseimmel. Mivel elmulasztottam a család bemutatását tovább firtatni, a beszélgetés végén kénytelen voltam visszatér-

ni erre. A válaszból körvonalazódott, hogy szívesen beszél, és van amit mondania a marosvásárhelyi katolikus gimnáziumban töltött, számára igen fontos és őt egész életére alapvetően meghatározó évekről.

[Tehát akkor maga Boros tanítónál kezdte Pali bácsival egy osztályban?] *Nem, mert Boros tanító unitárius tanító volt, én meg a katolikusban jártam. Mert akkor a templommal szemben volt, s majdnem a másik is. Úgyhogy Pali oda járt, s én ide. Három iskola volt akkor a faluba, román iskola is volt addig, 1940-ig. Úgyhogy az első osztályt én is a román iskolában jártam, mert édesapám Kolozsvárra volt a hadbíróóság elé azért, hogy nem akart oda íratni, hanem ide a katolikus iskolába, s oda volt víve, s aztán mégis oda kellett írasson, s az elsőt ott jártam a román iskolában. Aztán másodikban átíratott ide, s akkor jöttek ide ezek a bécsi döntések, nem tudom mi. Aztán itt maradtam, a katolikus egyházé volt az egyik, s a másik az unitárius, egyházi iskolák voltak, de nem csak hittant tanítottak, hanem tudományos dolgokat. Még, akik ezekben az iskolákban Boros tanítónak, Kis Jóskának a keze alá jártak, azok még mind, aki él, tud köszönni egymásnak, minden, de most nagyon sok esetben nem is tudnak köszönni. [Akkor elvégezte a négy osztályt, s akkor elment. Hányban ment el Vásárhelyre?] 1942. szeptember 13-án rukkoltam be. Internátusban laktam, 5 évig jártam ott. [Öt évet. Öt polgári, vagyis felső osztályt járt, gimnáziumot?] Gimnáziumot, ez II. Rákóczi Ferenc Római Katolikus Gimnázium, akkor volt a Református Kollégium és volt a Polgári Iskola, most a Petru Maior. Aztán a kereskedelmi és a tanítóképző volt ott a Papiuban. Ezek voltak ott azok az iskolák abban a negyedben. [S akkor 5 év után miért hagyta abba?] 5 év, '48-ban jött az a reform, államosították az iskolát, megszüntették. Nem tudtam róla, s nem tudom mi, s felvételik voltak, arról kimaradtam, s nem mentem, aztán így itthon maradtam, mert kellett dolgozni, s a földek nagyon meg voltak terhelve. Beszolgáltatással, s mindennel dolgozni, mindamellet, hogy én voltam a legkisebb, de én is úgy kapáltam, mint a többi. [S akkor volt ilyen diplomája, hogy az öt osztályt elvégezte, vagy a négy osztályról volt diplomája?] Az öt osztályról bizonyítványom van. Könnyű helyt van, meg tudom mutatni. Elmentem, hogy hallatszott, nem is tudom miféle hírek voltak akkor, már '48-ban, elmentem, hogy vegyem ki a bizonyítványomat, igen mikor megtudtam azt, hogy felszámoltak az iskolát, s leányiskola lett helyette, elmentem, s kiadta a bizonyítványt a leánygimnáziumnak az igazgatója, s meghagyta, hogy ezt a kezedből ne add ki, akárhova mész, mert többet nem adunk, csak ezt az egy példányban. Aztán ezt nem mertem kiadni, s akkor itt maradt a kezemben, s azzal, annyival maradtam az ötödik osztályról. Aztán az első két évről, amit abban a négy éves magyar világban jártam, '42 s '43-ban kezdődő éveken, arról adtak ki olyan évkönyveket, ahol benne van az egész iskolának a teljes adata s teljes névsora a diákoknak, a tanároknak, mindenkinek, az év végi osztályzata mind-*

egyiknek, minden diáknak. Az enyém is ott van a névsorban, első, második A-ba jártam két évben, úgy hogy, nem tudom, nem biztos, hogy tetszik ismerni, Boros Zénó, a banknak az igazgatója, a mezőgazdasági bank igazgatója, vele osztálytársak voltunk harmadik osztályban. Van egy Mucska Gábor, aki olyan vegyész mérnök volt, hogy több ilyen vegyi kombinátunk a létrehozásában nagy főnök volt, s azzal is a két első osztályban osztálytárs voltam. Akkor Ábel János, ilyen elektronikai mérnök, akkor aztán a háborúkor kimaradtam egy évet az édesapám halála s a háború miatt, s visszacúsztam az utánam jövő osztályba, mint, aki megbukott, de ilyenek voltunk többen. Így lettem osztálytárs azzal a Szélyes Sándorral, a mikházival, aki az a zenész volt, hogy így nevezzem, aztán a többi hasonlókkal is. Kardos János Dicsőben gyermekorvos volt, Kis Tibor Szentgyörgyön földrajztanár, s aztán Tóth Menyhért, ott lakik az Aleea,³² idevaló jegyzőnek a fia, azzal voltam padtárs, az ilyen vasúti milicista, kapitány volt. Aztán így valahogy nem tudtam megegyezni.

Otthoni gazdálkodás, katonaság, majd kollektív gazdaság, majd fogyasztási szövetkezetnél pénztárosság, majd villanyfogyasztás leolvasó és díjbeszedő, azaz *villanyos*: ezek életének fontos állomásai. Ekkor körvonalazódik, hogy a továbbiakban többek között az lesz a dolgom, hogy mindegyikről részletesebben ki kell kérdezni őt. De egyelőre az ő beszámolójának a folytatására kell serkentsem. Következik a katonaság, a kollektív, meg a pénztárossága: újabb három fontos téma.

[De utána valamilyen más iskolát, mesterséget, szakmát nem tanult az öt osztály után?] *Nem tanultam semmit, itthon maradtam, s itthon dolgoztam. Aztán rá két évre, vagy mennyire a testvéremet elvitték katonának, '50-ben berukkolt munkaszolgálatra 3 évre. Itthon kellett dolgozni, édesapánk nem volt, özvegyasszony volt édesanyánk. Még volt itthon egy testvérem, s azzal dolgoztunk nélkül, amit dolgoztunk, azt oda adtuk az államnak. Aztán, mikor leszereltem elvittek engem is, '51-ben besoroltak, de valamelyik éjjel is nem tudtam aludni, s úgy végig gondolkozok sokszor, hogy a buta fejemmel szinte ellőttem a dolgot, nem adtam be, csak a négy elemi iskolát, mikor soroztak be. Még íráspróbára tettek és számolás próbára külön, volt itt egy Balogh Artúr, barát volt az is s járt, Palival jártak talán kettőt ott, Keresztúron Unitárius Gimnáziumban, s az is csak a négy elemi adta, s kettőnket külön vittek, s külön csináltattak olvasási próbát, hogy mennyire vagyunk felkészülve. Így betettek fegyver alá, mert másképpen elvittek volna munkaszolgálatra, aztán mikor berukkoltam, akkor kinyilvánítottam, megmondtam, az öt gimnáziumot, s minden. Aztán tisztas iskolába tettek. Hát egy évre nagyon szigorú helyen voltam, s akkor elhelyeztek, s utána előléptettek tizedesnek, azután szakaszvezető és a papír után, a doszárom*

32 Marosvásárhelyi negyed: Aleea Carpati- Kárpátok sétány.

után beállítottak az irodába, titkos iratok irodájába dolgoztam 2 évet majdnem. [S ez melyik városban, merre fele volt?] Pitești mellett van egy úgynevezett község, egy olyan külváros, mint itt Szentgyörgy. Ott van egy olyan Unitate, oda voltam helyezve. Ott töltöttem el 3 évet, azután hazajöttem, megint itthon gazdálkodtunk, nyűgölődtünk, aztán bekényszerítettek kollektívbe. [’61-ben, vagy ’62-ben?] ’62-ben. ’61-ben létesítették meg. Én 1962. január 15-én álltam be. Nem akartam beállni, pedig jöttek rám, hogy állj be, hogy küldjünk el könyvelő iskolába. Kilyén Lajos bácsinak az idejében, ő volt a néptanácselnök, s Gálfalvi volt a titkár. S Kilyén Lajos nem ismert engem, mondta az embereknek, hogy-hogy nem ismerem én azt az embert, akiről szó van, mert javasoltak, hogy engem hívjanak és küldjenek el könyvelőségre. Hogy nem ismerem, pedig itt van a községben, aztán megismert. Ő rendezett be lényegében a villamosokhoz ilyen másik munkára. [Végül is akkor nem ment el könyvelő iskolába, hanem kezdett dolgozni a kollektívbe?] Elkezdtem dolgozni a kollektívben. [S mi volt a funkciója a kollektívben, mit dolgozott?] Hát, aztán ahogy beindult a gazdaság, akkor behívtak, mert az, aki a megyétől volt a szentmártoni ilyen felügyelő. [Mind Terát emlegette Pali bácsi, az, aki volt itt s járkált, aktivista.] Igen, azok a városiak voltak, onnan jöttek, de ez pedig innen származott. Akkor ez javasolt a főkönyvelőnek, hogy hívasd fel azt a Sztrátya Domit, még hasznát veheted, azt mondja, mert járt itt nálam adót hajtani, s látta, hogy az adó nyugták s minden doszárba vannak fűzve, s kimutatást készített róla, s nem tudom mi. Aztán behívott, s az irodánál dolgoztam, ott is 5 évig. 4 évig ilyen kisebb rendű könyvelő, munkavédeéseket könyveltem. Tehát az 5. évben pedig ilyen merceológ volt a címe a funkciónak. Merceológ, ilyen kereskedelmi áruszakértő. Én adtam át a sok vagon gabonát a bázáknak. [Kocsis Gyula volt az elnök. S akkor fel kellett járni Szentmártonba?] Feljártam Szentmártonba persze, kerékpárral jártam oda, a székhelyre. [Mikor lett kerékpárja? Én láttam egy ilyen papírt, bent voltam a néptanácsnak az archívumában, hogy Fazakas János az első elnök, az ’50-es évek elején volt egy Fazakas János Nyárádtőről, honnan jött fel?] Volt-volt valahonnan. [S aztán kért hivatalosan egy biciklit, s visszaírtak neki, hogy hát biciklit nem tudunk adni, majd a jövő évben. Olyan ritka volt a bicikli az elején.] Olyan volt, persze. Hát akkor nem volt biciklijé majdnem senkinek. Hanem aztán csak később szaporodtak a biciklik s aztán ötven, mi a csoda, nem ötven, hanem ’62-ben, amikor én gyalog jártam fel, de híre volt, mert propagandából hírt csináltak, hogy romlik el a pénz, s ez-az, s hogy költse a nép a pénzt, de szorította mindenki a pénzét. Annyi pénzünk volt, hogy vettem vele egy biciklit, hogy ne-hogy elveszzen a pénz, s azzal kezdtem járni, 800 lejünk volt. Fennmaradt 25 lej, amivel én zárat vettem egy régi háznak az ajtójára, mert el volt a zár romolva. Ennyi pénzünk volt. Úgy mentünk neki a kollektívnek. Teljesen levetkezve mindentől. [S akkor a kollektívben volt 5 évig könyvelésben, s utána?] Utána aztán átmentem a fogyasztási szövetkezethez, pénztárnok-

nak. [A fogyasztási szövetkezet, az ott Török Károly, volt alpolgármester Török Tibinek az apja volt. Tibi bácsival sokat beszélgettem annak idején, Isten nyugtassa.] Ott az iroda, Szentmártonban az üzletnek a hátsó felében volt. Az odavaló unitárius papné volt a főkönyvelő. [Nyitrai volt akkor, vagy ki volt itt akkor unitárius pap?] Simó Attila, aztán az ő felesége volt a főkönyvelő, Szabó Gyula volt az elnök. Aztán Szabó Gyula nem jött ide hozzánk pénztárnoknak, mert a pénztárnok előbb lépett árubeszerzői posztra, ott nagyobb volt a fizetés, s mozgékonyabb is volt. Dehogynem csak szakadjak el a kollektívától kicsi fizetéssel, 700 lej, vagy mennyi volt a fizetés. Aztán két évig voltam, s elcsatoltak Szeredához. Összefuzionálták a szövetkezetet, s akkor lecsökkentett fél normára a posztomat, már egy év után, akkor kollektor pénztárnok voltam. Az üzletekből szedtem össze a pénzt, bodegákból, üzletekből, cukrászdákból, műhelyekből, s vittem el a központi kasszába másfél évig azért, hogy ne szakadjak ki. [De ezt milyen rendszerességgel, mert ugye most naponta viszik el a pénzt, de akkor nem vitték volt el naponta. Nem naponta kellett járni körbe.] Naponta, naponta azért a fél normáért, 400 lejért szedtük össze. [A faluban naponta este mindig végig kellett menni záráskor?] Igen, hogy szedjem össze. S az a pénz nálam hált azon éjjel. Akkor 70-80000 lej nagy pénz volt. [Hát a 100-as volt a legnagyobb akkor. S akkor volt jó nagy acélkasszája itt?] Semmi-semmi. A táskámban volt számtalanszor. Mondom, még a zár is régi volt az ajtón, nem volt használható. Vasárnap mentem a templomba, a szombati pénz itthon volt a záratlan ajtó mellett. A táskám ott volt az ágy végén, belegyúrtam egy rossz szótárat, hogy legyen púpos a táska, s a kályha alatt volt egy kicsi szőnyeg a macskának, s bennhagytam a macskát, hogy aludjék rajta, betettem a szőnyeg alá a pénzt. S aztán, már, hogy legyen biztonság, amíg kassa volt, a főnökség javasolta, a szeredai főnökség, hogy hozzuk le ide hozzám, a házba a kasszát, hogy zárjuk be a pénzt. Mondom, ide hiába hozzuk, mert valaki rám ront egy éjjel, s jól nyakon üt, s ki kell nyissam neki, s akkor mit csináltunk?! Mondom, tegyük be a szövetkezetbe, ott őr van mellette, más zárja be... ott az őr, ott én, már három emberen lesz a baj, oda kell tenni, s legyen közös. Aztán odatettük, s oda zártam a pénzt. Aztán a villamosági vállalat akkoriban volt jól beindulva, itt a szovétai központ.

Így érkeztünk vissza ebben az első beszélgetésben a már eddig említett témához, amiről egy előző momentumban eltereltem a figyelmét: hogyan lett belőle „vilányos”. Milyen falvakban járt, mi az, amit első nekifutásra kiemel, említ a több évtizednyi tevékenységből, amin mint nyomon el lehet majd indulni. Hallgatva ezt percek múlva jöttem csak rá, hogy újra vissza kell térni a családi élet kérdéseire, hiszen ezek homályban maradtak számomra.

[A villanyt, azt a kollektivizálás idején, '62-'63-ban vezették, hamarabb nem volt villany.] *Ha jól tudom, a dátum megvan bent az asztalon, mert én von-*

tam le a falu népétől, a munkadíjból azt a pénzt, amit be kellett fizessenek, azt a bizonyos 400 lejt előre, a másik 4-et pedig év végén kellett befizetni a vezetékre, s megvan nálam az aláírás, szóval a névsor, hogy kitől mennyit kellett levonjak, s akkor direkt a könyvelésen dolgoztam. Csak azt akarom mondani, hogy mikor ezt a kollektor pénztárnokságot jártam, telefonálták Szovátáról a néptanácshoz, hogy aki itt inkasszálta a pénzeket, sikkasztott, s utolérték, s bíróságra tették, s ki kellett tegyék, aztán tömlőcbe is ment, persze. Kérték innen az ajánlatot, hogy javasoljanak egy embert íncasatornak. A területnek a közepe tája, ez a mi községünk, mert fel Vármezőig jártam Remete–Vármezőig, magyarul Selyéig, ott a völgyet le Rigmány felé Havadtőig. [S Ákosfalváig?] Nem. [Az más volt. Tehát Gálfalvától más volt?] S Szeredába is más volt, az már Vásárhelyhez tartozó volt. Aztán Kilyén Laji javasolt engem, még nem is igen akartam elfogadni, mert iszonyultam attól, hogy kérjem a néptől a pénzt, mert tudtam, hogy nehéz a népnek. Még a papné, a szövetkezet főkönyvelője, akivel jó viszonyban is voltam, azt mondta, hogy Domi bácsi ez [a villanyáram] egy elfogyasztott valami, annak az árát kéri, mint az üzletben. Tessék itt van egy pakk cigaretta, ki kell fizetni, vagy itt a kenyér, ki kell fizetni. Ez más, nem adó, mert az adószedőt magát az embert is gyűlöltem, ha nem volt hibás, akkor is. Aztán csütörtöki napon hívatott be, Kilyén Lajos, az elnök. Azt mondta, hogy ne, itt van egy ilyen hely, s jelentkeznek többen, de nézd meg, azt mondja, hátha megfelel neked. Gondolkoztam, s mondom, majd esetleg hétfőn felmegyek, s megérdeklődöm Szovátán. Jó, azt mondja, hétfőn menj fel, de én addig is beszéllek velük telefonon, ezt a szavakat mondta az elnök. Pedig nem voltam barát vele. Hétfőn fel is mentem, s mikor bementem, na honnan jött, mi járatban van, kérdezik, s mondom honnan jöttem, s mi járatban. Hárman voltak az irodában, mind a hárman felálltak, s átadták a széket, hogy üljek le. Hát gondolom, Kilyén Lajinak a beszélgetése, itt van az eredménye. [Ez évszám szerint melyik évben volt?] '69-ben. '69. június 15-én álltam munkába, félévkor. [De közben kollektívben megmaradt a család. Mert ezt nem kérdeztem, hogy házasodni mikor házasodott?] Én nem voltam megházasodva. Nem voltam, mert olyan anyagi nehézségek voltak, s kisebb lakásunk. Lényegében úgy le voltunk vetkeztetve, hogy hova, merre, mit csináljak. Ott valami alap kell legyen ahhoz, hogy. Azt mondták, hogy vagy a pártba vagy a tömlőcbe, de valamelyikbe betesznek, ha nem akarok a pártba beállni. Mondom be, ha be tudnak, de nem biztos. Mindenhol úgy kivontam magam, kivástam abból a generációból, hogy mindenből úgy ki maradtam. Így a barátok megmaradtak, de már nem volt kedvem ahhoz, hogy most nem tudom mit csináljak. [Akkor én magát hiába kérdem, hogy hogy udvarolt, hogy szórakozott, milyen bálók voltak, hogy múltattak legénykorukban. Erről akkor maga nem tud beszélni.] Erről nem tudok nagy dolgot mondani, mert visszavonultan éltem. Azért ezekkel a barátokkal, mint Palival s a szomszédban is volt velünk egykorú, ebben az utcában Balogh Artúr, ezekkel tartot-

tam a kapcsolatot. [Fotballozni sem fotballozott?] Nem. [Színjátszani, nem volt ilyen a többiekkel?] Egyetlen egyszer vettem benne részt, egyetlen egyszer. Valahogy nagyon visszataszítóan hatott rám, ez a kommunizmus szelleme. Teljesen kiraboltnak éreztem magamat és a népet is. Lelkileg, szellemileg, anyagilag, mindenféleképpen. Úgyhogy mindig vártuk a szebb jövőt, a vége felé, mikor már az idő is telt, s minden, beszélgettünk már a nyugdíjról, ezt-azt. S arra vágytam örökké, hogy a 2000-et érném meg, mert az én rövid felfogásom szerint is szoktam mondani, hogy addig valami változás kell legyen. Aztán gondoltam arra is, hogy valahol elégtételt kellene kapjon az ember. Aztán meg is jött a változás.

Ami az utolsó bekezdésben olvasható: egy olyan átfogó értékelése a kornak, amelyben élt, amire Domi bácsi újra és újra visszatér az ezutáni beszélgetésekor. Ezek voltak azok a pillanatok, percek, amikor az őt alapvetően jellemző derűje megkeseredett, és szembesült azzal, hogy képességei szerint sokkal értelmesebb, eredményesebb, elégtételeket nyújtó élete is lehetett volna, de a kor, amelyben élt, ezt megtagadta tőle. Maradt számára az, hogy ami végül is megadatott neki, a „villanyosság”-ot úgy fogta fel, mint egy igen változatos, teljes életet nyújtó, elégtételeket szolgáltató mesterséget, elfoglaltságot és életformát.

[Maga '69-ben beállt, meddig, '89, '95-ig?] '93-ig dolgoztam. ['93-ban akkor már nyugdíj?] Nyugdíjba jöttem. Itt van, a pálcámra fel van róva. Vettek nekem egy pálcát s vettek egy pipát. Sétapálcát, hogy a nyugdíjasnak ez a szerszáma, üljön ki a padra. Ezt akkor vették s vettek egy rend ruhát, kabáttól le a zokniig, mindent. Rend ruhát ajándékba. Aztán rendeztek egy nagy kibúcsúztatót. [A központ akkor Szovátán volt végig?] Szovátán, a vásárhelyi villamossági vállalatnak egy szekciója. Szovátán is, Régenben is, Segesváron is, Ludason is, ezek mind egy vállalathoz tartoztak. [S akkor magának volt, Vármezőt mondta...] Vármező fel Jobbágyfalváig, Vadadig. [...s akkor Vadadig a hátsó fele.] Rigmánig meg Havadtóig. Aztán Magyaroson a hosszú völgy, ott felfele a Beke családig. [S hogy járta ezeket?] Kerékpárral nyáron, aztán mentem busszal is, mikor úgy volt, s kicsi vonattal felfele télen. De annyit kerékpároztam, egyszer kiszámoltam, kollektívából is, onnan nem lehetett semmit gyűjteni, hát a házunk gyenge volt, régi volt, ezt már csak én kell újra csináljam, kellett a pénzt fogni, spórolni. Kerékpároztam mindig, hogy ne költssem el a pénzt az útra, se sehova. Hanem gyűjtöttem, hogy tudjak házat építeni. Aztán kiszámoltam egyik esztendőben, hogy körülbelül 3600 km-et kerékpároztam abban az esztendőben, leszámítva a vasutat. Mikor mentem Szovátára elszámolni, mindig vonattal mentem. Állandóan az úton voltam, szerencsére azért olyan biztonság volt, nem kellett félni nagyon, habár, figyelmes voltam örökké, hogy nehogy támadás érjen vagy valami. Az elővigyázatosságért, pénzzel jár az ember. Sok faluban sokféle nép. Van ilyen is, olyan is. Volt eset, hogy Gegesben sötétedtem

el, hogy végezzem el a munkát, hogy ne kelljen még egy nap menjek oda, ott sötétedett be, s még hazajönni át a hegyen, erdő között kerékpárral, máskor gyalog. Máskor Vármezőben voltam fél tíz órákor, nyár volt, alkonyodott be komplett, s hogy végezzem el, s még haza jöttem onnan kerékpárral, máskor Kendőben át a hegyen gyalog a mezőn. Melyik nap jutott eszembe, hogy akkor tilos volt a borjúvágás, de kaptam 1 kiló borjú húst, Kendőben. Jöttem ki a hegyen, sötétben Márkodon át Búzaházáig, ott volt a kerékpárom. A borjúhúst kivettem a tarisznyából, a táskából s lógattam, hogy ha valami megtámad dobjam oda neki, hogy tudja elfutni addig. Ilyen munkakörülmények között, de mégis mentem, s csináltam. Máskor jöttem ki egy-egy faluból, jöttem a falunak a vége fele, s sötétedett be. Maga még haza megy? Még jó durva emberek is megkérdezték. Dehogy megyek, mondom, itt a falu végén alszom Kacsó Béni bácsinál, máskor Suba Endre bácsinál. Közbe húztam ki a csíkot a faluból. Vettem félre az érdeklődőket, mert nem azért kérdezték, tudom, hogy jöjjön hozzánk s aludjék nálunk, hanem. Sohasem lehet tudni, hogy mi van.

Igen, ezek a beszámolók már mutatták: ezeket a „munkafeltételeket” részletesen ki kell kérdezni, hiszen az állandó járkálás miatt igen nagy lehet a terepismere- te, emberismerete. De az első beszélgetésben azért csak tisztázni kell a családi helyzetét, hát visszatértem erre. Ő meg visszatért arra, ami számára a legfontosabb: a villanyossága.

[Ezek szerint családja, gyereke nincs?] Nincs, nem volt. [S akkor ha egyedül volt, közbe a kollektívbe nem dolgozott amíg ilyen állami volt. Akkor a kert helyiség hogy volt?] Nekem nem volt kert helyiség, mert kenyeret sem adtak. Még a boltban sem adtak kenyeret. Mindent meg kellett vennem. Olyan is volt, amikor még a pénzért sem akartak adni. Egy kenyeret egy héten kiutaltak, egy 7,20-as kenyeret. A kollektívben sütötték s adták a népnek pénzért, s nekem nem adtak, pedig az én birtokomat is használták. Másfelé, ahol jártam, azt mondták, magának otthon kell kapni, nem itt, de azért Remetén s máskor Magyaróson a pékségekben, itt-ott szereztem kenyeret, így ment a dolog. Nagyon kálváriás, strapás volt, úgyhogy jó kedvet nem volt mi tápláljon az emberben. [Akkor mi volt magának a pihenés, a szórakozás? Kellett járni a hétközben, szombaton is kellett?] Szombaton is. Nem volt szabad egyáltalán. Vasárnap aztán hűsége- sen mentem örök- ké a templomba, és akivel lehetett azzal mindig barátkoztam. Minden faluban annyit beszélgettem, a nép nem félt tőlem. Így megtetszett ismer- ni, óvatosan megkezdett ismerni. Óvatosan jártam az elején, s mind meg- kezdett ismerni, s nem féltek. Úgy politizáltunk, beszélgettünk. Mindennel napirenden voltam. Például jártam '89 novemberében, mikor, s ott lehet, tetszik ismerni Majláth Karcsi volt, aki most a polgármestere, s jártam ott és a felesége is tanárnő, kendei születésű, Lacinak, a szeredai polgármes-

ternek az osztálytársa volt. Laci pedig az én testvéremnek a fia, a leány testvéremnek. Aztán úgy ismeretséget s barátságot váltottunk, beszélgetünk és politizáltunk. Hát a tanárnővel különösen. S mondtam, hogy mire én mégegyszer jövök addig itt változás lesz, s a változás meglelt decemberben, ott voltam novemberben, s már meglelt decemberre. Én mentem megint februárban. Meglátott a tanárnő az utcán, de messze volt még, jó messze s rikoltott, kiáltott, álljon meg, honnan tudta, hogy változás lesz, mire mégegyszer jön. Mondom, megmondom, ha közelebb tetszik jönni. Mondom, a jó számár megérzi, hogy mikor jön az eső. S kezdtem bogni ott, s aztán megsupportatott a tanárnő. Kacagta a mérnök úr, hogy beszélgetünk. Aztán így tisztában voltam én a dolgokkal.

Ennyi volt nagyjából az ismerkedést megvalósító első, kerekké váló beszélgetés. De voltak még kiegészítő kérdéseim: az első beszélgetés esetében még a falurész közösségi terére, közös szórakozásra kérdeztem rá. És nem hiába: először szembesülhettem azzal, hogy kevésbé egy gazdálkodó, villamos vállalati munkás az, akivel beszélgetek, hanem inkább magának kérdéseket megfogalmazó, számoló-író értelmiségi. Az őket érő állami beavatkozás, igazságtalan adóztatás bizonyítására összezsedi a család papírjait, „számvetést” készít, és amikor életének egyik legsötétebb pillanatában a Szekuritáté „kézbe veszi”, megfélemlíti, akkor rádöbben egyéni sérülékenységére. Ha addig voltak is kritikus megnyilvánulásai, ezután elhallgat, legfeljebb finom humorral próbálja álláspontját érzékeltetni.

[Akkor volt ez az utca s a másik, s mikor fiatalok voltak, például oda, ahol most a szobor van, oda kiültek, beszélgettek, volt ilyen, hogy a fiatalok... Mert az öregek, azok igen.] *Igen. Jöttünk mentünk. Sétáltunk is az úton össze-vissza így vasárnaponként. S vagy az egyikünkhöz, vagy a másikunkhoz be-be mentünk, megittunk egy-egy pohár bort. Olyan is volt, hogy még énekelgettünk is. [Tehát Pali bácsihoz, oda Baloghékhoz is pont úgy bementek, s ők is jöttek ide?] Igen, ott Balogh Artúrékhoz is. Mikor besoroztak ott volt a búcsúztatónk. Mikor rukkoltunk volna be katonának, akkor mind-egyiknél szerre, ki mikor rukkolt. Utolsó este volt a vacsora, a akkor kísértük ki egymást az állomásra, vonattal mentünk. Így aztán elszéledtünk. Aztán 3 évig voltam katona. Az első évben tisztos iskolába voltam, s augusztus 23-án, Bukarestben voltam a felvonuláson, társaságban, s aztán ott délután, akkor volt az első szabad kimenő. Addig nem voltam egy év alatt kiengedve szabadon, pedig nem is voltam az a semmi katona, mert akkor nem léptettek volna elé engem. Bukarestben az utcán talákoztam össze Palival. Összeccsókolóztunk. Barátokkal voltam én is és ő is. Bementünk a legközelebbi büfébe, a kicsi zsoldot összetettük, s vettünk egy-egy sört, hogy tudjunk elbeszélgetni kicsit ott. Aztán 5 órára mentünk ki a megadott helyre, jött a kocsis utánunk, s vitt ki a táborba. '54-ben leszereltünk, s csak akartam mondani az előbb, hogy nem volt munkahely afféle,*

dolgozni kellett a kollektívbe. [De '54-ben még a kollektív nem volt meg, hanem csak magánbirtok.] '54-'55 telén nekifogtam, és összeszedtem az egész aktát, amik voltak a szüleimnek. Az adónyugtáig el s mindenig, mert anynyiféle irat volt, ezért a beszolgáltatásokért, mindenért. Csináltam egy számvetést, hát '47-ig visszamenőleg kaptam meg minden aktát, s csináltam egy összesítőt, összefűztem doszárba és csináltam egy hatalmas táblázatot, a plakátpapír hátára. Megírtam mellé egy olyan táblázatot, a katonaságnál úgy mondták románul, hogy számvetést. Hát volt ejjsze egy olyan 3 és fél vagy 4 és fél oldal, de csak tiszta ceruzával írtam a dolgokat. Azzal fejeztem be, hogy még kérdezze valaki, hogy miért áll omlás előtt a mi kicsi paraszt gazdaságunk, mikor 7 év alatt 33 tehén értékeinek az árát kitevő javakat adtunk az államnak. 7 év alatt. A szeredai piacot vettem alapul, piaci értékeket, aztán arról csináltam egy számvetést. Na, de mikor a kollektívbe kerültem, az első esztendőben, itt az emberek összebeszélgettek, mert papcsere történt. Az öreg papot elvitték és maradt helyette a fiatal pap, a káplán. Aztán elhelyezték a fiatalat s tettek ide egy öreg papot. S a nép nem volt meglegedve, hogy írjunk a püspöknek, hogy adja vissza azt a fiatal papot, s az öreget vigye el. Engem támadtak az emberek, rokonok, szomszédok, hogy írjam meg a kérvényt. Mondom, nem írunk, mert tömlec lesz a vége, nem szabad. Veszélyes volt minden politikába ütköző dolog. Azt mondták, hogy nem akarom megírni, nem lesz abból semmi, mi elmegyünk a tömlecbe, mondták, ott is eltelik, csak egészség legyen. Nem épp úgy van, mondom. De azért magamban mégis szerkesztettem. Vagy 3 napra rá mondom a sógoromnak, Lacinak, én megírom, ha mondjátok, s le is jegyeztem. Megírom, de nem írom alá. Ti írjátok alá, csináljátok, amit akartok, vigyétek de az én nevem nincsen ott. Azután megírtam, összegyűltek, elolvastam, megírták, s elküldték szépen. Elküldték, végighordozta a megyei bíró, az akkori megyei bíró a falunk s aláírták. Kb. 40-en aláírták ejjsze. Elküldték, hát a [?] hónapok múlva tudta meg. Én akkor az irodában dolgoztam, Nagy Pista, szekus, káplár volt akkor. Azt hozták ki, az kezdett vallasni. Addig nem mondott senki, semmit. Kijött az irodából, beült a másik szobába, s azt mondja, hogy mit írtam én a püspökhöz. Én persze számítottam arra, hogy ebből lehet még számonkérés, s amit piszkozatban megírtam az elején, azt a papírt nem dobtam el, hanem eltettem. A régi házunk gerendás volt., s a régi házban fel volt szúrva a gerendába a papír. Nem lehetett tudni, hogy mikor lesz még rá szükségem. Nagy Pista nagyon kezdett regulázni, hogy akkor ez volt írva s azt volt írva. Mondom, tessék kimenni, kikérni, van erejük és hatalmuk, s elolvasni. Azt mondja, hogy nem megyünk a püspökhöz, menjen maga oda ki, s hogy én ne mondjam meg, hogy ő mit csináljon. Mondom kérem, ez nem igaz, amit mond, hogy ez volt beleírva vagy az. Nekem megvan a másolata, ami nem is másolat, inkább előírás, ez a piszkozat. Ezzel így kimagyarázom magam, én leírtam azt, amit elküldtem. S azt mondja: „Hol van az?” Otthon van! „S otthon hol

van, hová tette?” Mondom fel van szúrva a gerendába, s mind gondolkozik, ott volt a kocsi a kapu előtt, benne volt a remetei milicista, Lunka József a sofőrrel. Kivitt oda, hogy na üljön be, menjenek haza, hozza fel a papírt, de nehogy ne kapja most meg azt a papírt, így megfenyegetett, hogy így lesz s úgy lesz, de káromkodott mindegyre. Aztán jövünk, megállunk a kapuban, bejöttünk. Nyitva hagytam a kaput, hogy lássanak be, kérdeztem a milicistától, hogy be jön-e vele, s azt mondta: „Nem jövök, maga tudja miért jöttünk, mit csinálunk.” Levettem a papírt, s édesanyám hátul volt a kertben, a vetemények között. Hátramentem, s mondtam, hogy mi a helyzet, s hogy ha nem találnak haza engedni, tudja aztán, hogy hol vagyok, hogy elvisznek, s agyonvernek vagy csinálnak, amit csinálnak, tudja, hogy hol vagyok. Akkor visszamentünk, felvittem s elolvasta. Olvasta, s mondott vasdagokat, de káromkodott, és „hm, hm”. Aztán kérdem egyszer, hogy mi van benne olyan, ami törvénybe ütköző, ami a párttal ütközik. Ez olyan, azt mondja, hogy három féleként is lehet érteni. „Magának az fáj, hogy elzúllik a vallás, így is elzúllik, tudja meg” – mondta. Hát mondom, ezt én úgy sem tudom megállítani, egy ilyen embertől félnek, mint én vagyok. Így megregulázott jól, s akkor azt mondja, hogy nem baj, fogunk még találkozni, vagy Remetén vagy Szeredában vagy pedig Vásárhelyen, aztán még beszélgetünk, mondta. Megmondtam neki, mert kérdezte, hogy kik írták alá, hogy nem tudom, kik írták alá, láttam az aláírásokat, de elfelejtettem. Azt tudom, mondom, hogy három párttag is aláírta. A három közül egyik a községi pártbizottságnak a tagja, Fogarasi Domokos, itt az utcában lakott, de nem az ő nevét írta, hanem a felesége nevét, de az ő keze írása. Mondom már hamisított volt, miért nem állította le, hogy ne vigyék tovább. A három párttag közül egyik sem állította meg. Az én nevem nincs ott, én nem írtam alá, ha az én nevem ott van, akkor az is hamisítás, ha megnézik, csak szölok előre. Persze elsöre mondtam azt, hogy az alkotmány biztosítja a vallás szabadságát, bele van írva az alkotmányba, ha szabad s az állam engedi, miért ne menjek én a templomba? Mert regulázott, hogy én miért járok a templomba. Jogom van, s nem engedem senkinek, hogy beleszóljon az én lelkiismereti szabadságomba. Mondtam, hogy parancsot ne kapjak én senkitől, mert ha én akarok megyek, ha nem akarok nem megyek, ha álmos vagyok, akkor alszok. „Maga nem alszik!” – így csinált, így fenyegetett. Aztán így váltunk el egymástól, de többé nem hívatott sehova. Ez a beszélgetés délutánba nyúlt bele, s úgy megviselt, hogy olyan rosszul voltam, ittam ott a kúton vizet. Mondom a főkönyvelőnek, hogy: „Ernő, én megyek haza, nem dolgozok semmit ma.” Azt mondta, hogy menjek, ha gondolom, s hogy mi a baj. Mondtam nagyjából, hogy mi van, de ők tudták, hogy miről volt szó. Eljöttem haza, mindent elpakoltam, s másnap reggel, mikor visszamentem, mondtam: „Ernő, maga a főnököm, mondja meg, ha kétségeik vannak, bizalmatlanság áll fenn, s ahogy jöttem úgy el is megyek, mert én nem kéreztem, hanem telefonon maga hívott, hirdette, tudja jól.”

„Nem tudom, Domi, mit mondja, nem tudom, nem tudom”, így keresztet rajzolt a levegőbe. Mondom, hogy én ebből megértek mindent, nevezze ki az utódom, hogy adjam át. Volt egy ilyen töltőtoll, amit adtak, s mondom, ezt maguk adták, itthagynom s elmegyek. Aztán három hét telt el, s feljött a brigádos, hogy azt üzenik, hogy menjek fel. Nem mentem. Nem mentem. Másik nap az elnök küldött kézírásos felszólítást, hogy Domi, légy szíves gyere fel, mert valamit kellene diktálnunk a részi munkádból. Az elnök keze írása volt, nem gépírás. Felmentem. [Kocsis Gyula?] Igen. Azt mondja akkor, hogy: „Azért hívtattuk, mert ott van az asztal, a szék, ahol hagyta, s eridj, ülj le, s folytasd a munkát!” – így mutatott arra az iroda fele, ahol én voltam. Hát, ha mondják, akkor szívesen. Így jöttem el háromszor, negyedikszor aztán végleg el a szövetkezethez, s nem is kéreztem senkitől, s nem is csináltam semmi olyant, hogy elküldjenek. Hanem értesültek, hogy a Domi hol van, a Domi miért nem jött. „Hát a tegnap sem volt”, azt mondta az egyik, s hogy hát hol van. Akkor vették észre, hogy a szövetkezetnél vagyok. Egyelőre helyettesíteni. A segédkönyvelő helyett állított be a papné maga mellé. Aztán 1-2 hét múlva vástam [?] át a pénztárnoki pozícióba. Ott csináltak munkakönyvet, ott angazsáltak, s akkor kicsit oda rögzöttem, ahhoz a szektorhoz.

Ez tehát az élete legnagyobb fordulatának, az állami alkalmazottá váló átváltásnak első pillanata. De volt még egy téma, amire még kíváncsi volta az első beszélgetéskor, erre tértem vissza: a beszélgetés helyszínéeként szolgáló ház története, a ház építése.

[Akkor a házépítést teljesen a maga pénzéből csinálta?] Saját pénzből. [Akkor már az édesanyja s a testvérei...?] Az édesanyám is élt s a testvérem is, igen, de csak akkor, amikor szereztem be az anyagot, na akkor élt édesanyám. Hogy meghalt, '74 januárjában, rá két évre '76-ban, a '75-ös árvíz annyira ránk tört itt felülről, átjött a nagy úton a víz, annyira körbevett, hogy be is jött a talpak alatt. Régi ház volt, kövekre volt építve s talpra. Aztán én adtam a kérvényeket, s minden, s nem akarta engedni Gálfalvi, csak emeletest. Aztán elmentem be a Vásárhelyre a városházára, ahol a torony van és megmagyaráztam, hogy mi van. Ott sem akartak szóbaállni, csak emeletest, azt mondja, csak emeletest. Ha nem szereti az emeletet tuszkoljon fel mást az emeletre, s maga maradjon alul. Mondom csináljanak, amit akarnak, de volt összegyűjtve pénzem, takarékoskodtam, s az Előre, az újság járt nekem. Akkor hozta a törvényt az építkezésekkel is kapcsolatban, hogy kizárólag csak emeletest szabad. A büntetés 10000-tól kezdődött nem tudom meddig. Akkor már Kilyén Lajinak a fia, Kilyén Domi volt az elnök s aztán elmentem hozzá reggel korán az irodába, nem a lakására, hogy míg nem gyűlnek be a többiek én beszéljek vele. Mondtam, hogy hogy van, s omlik a nyakamba s csinálják mást, ha meg kell büntessenek, hát büntessenek.

Mondom, hogy én tisztába vagyok, hogy nem bosszúból teszik, s azt is elhiszem, hogy ha magukon áll, akkor a legkisebbiket fogják venni, a minimálist amennyire tehetik. S ha lesz valaki idegen, azt is kifizetem, de ha nem lesz idegen felsőbbség, akkor kifizetem azt a 10000 lejt. Én beleszámoltam a költségekbe a büntetést, hogy annyival többbe kerül a házépítés, de meg se büntettek soha, mert tudták, hogy az árvíz megrongálta, s minden. Aztán nem büntettek meg. Így sikerült valahogy felépíteni '76-ban. Azután elkészítettem, úgy ahogy, még Ceaușescu idejében a '80-as évek vége fele megvettem a festéket, hogy ezt az ablakot ennek a szobának, s annak tudjam lefesteni. Még a festék most is megvan, tönkre van menve. Nem jutottam odáig, hogy lefestessem, mert ha nem vagyok itthon, akkor nem úgy csinálja, ahogy kell, nem azt csinálja, amit kell.

És az utolsó előtti kérdés következett, az előző beszélgetéssorozatomban lezárásához volt szükségem ahhoz, hogy rákérdezzek Balogh Pálról alkotott véleményére.

[Pali bácsi milyen ember volt? Tehát én ismertem, beszélgettem vele, de szeretném, ha mások is elmondanák, hogy hogy ismerték Pali bácsit?] *Minden esetre jó indulatú ember volt, így mese nélkül. Jó indulatú ember volt s segítségre való ember volt, de így mondjuk kicsit olyan szúrós is volt, vallási tekintetben. [Kritikus? Mert ő unitárius volt.] Kritikus, unitárius volt. S az édesapja, aki aztán oda maradt a háborúban, valósággal gyűlölte a más vallásúakat. Aztán ő is abban nőtt fel, s valami gyökere benne is megmaradt. [Vitatkoztak ebből a szempontból?] Megbeszélgettük. Mi csak megbeszélgettük, de aztán olyan simák lettünk, ezzel a kommunista renddel. Mindenkinél elég volt az ő baja, s nem gyűlölködött már. [Mert ő ugye, ilyen temetésekben is szokott beszélni.] Igen. Hát általában neki is, a bátyjától, Gyuritól vett át azt a típust. Mert először az szónokolt itt-ott s aztán ő is. Szóval ki akartak feszeni a többi ember közül, hogy legyenek valakik, s az adott nekik súlyt, inkább. De azért volt eset, hogy nemigen helyesen beszélt, volt eset. Például az egyik halottnál, a szó köztünk maradjon. Temettek éppen egy bácsit, Jóska bácsit, akik régen nekik gondnokuk volt, Szlovákiából, a mai Szlovákiából származott. Ilyen állami gyerek módjára nőtt, s itt telepedett meg. S azt temették, és hoztak onnan földet a koporsójára. Pali bácsi tartott a beszédet, hogy ki volt s mi volt. Hoztak egy kicsi anyaföldet a koporsójára s tette a koporsójára: „Pihenésed legyen zavartalan, nyugtalan”- azt mondja. Én rögzíteni szoktam a fejemet, hogy csak a szeméimet mozgatom, hogyha beszél valaki, azért, hogy ne tűnjön fel. Két pap temette, s azt figyeltem, hogy a két pap nem tekint egymásra, hogy a pihenésed legyen nyugtalan. Hát ugyebár elszólja magát az ember, anélkül, hogy meggondolja, hogy mit mond. Történtek ilyen dolgok, mert azt már nem lett volna, nem kellett volna odatenni. Elég lett volna a zavartalan, csendes, ilyen-olyan. A nyugtalan kicsit... Voltak ilyen kifejezési tévedések, de én tudom*

azt, hogy aki csak hallgat valamit vagy néz valamit, az a hibát hamar megkapja. Aki adja elé vagy aki játszódjá azt a szerepet, az nem látja meg olyan hamar, mint aki hallgatja vagy nézi. Én soha nem mondtam senkinek, neki sem mondtam. Volt olyan eset, hogy beszélgettünk ilyen-olyan dolgokat, s ilyen beszédek közben meg-meg említette, beleszótt az, amit mi ketten beszélgettünk. [De maga, vele együtt például ilyen ünnepeken vagy együtt lakodalomba, ilyen helyen nem volt? Hogy mulatott?] Nagyon jól mulatott. Jó énekes volt. Nagyon jó énekes volt, nagyokat mulatott. Hát ott voltam a fiának is a lakodalmában. Az övében is ott voltam, mikor ő esküdött. [Igen? Mikor Vilma nénit idehozta?] Igen-igen, akkor. '59-ben, pont vízkereszt napján volt, mert januárban. S ott voltam az ő esküvőjén is, úgyhogy. Együtt nagyon mulati volt. S általában, ezeknek a fiataloknak, akik oda tartoztak az unitárius egyházhhoz s együtt nőttek fel, azoknak a mulatozás, a barátkozás, az volt az ők, mondjuk úgy, hogy megnyilatkozási lehetőségük, annak látták azokat az eseteket, hogy akkor tudták megmutatni, hogy ők kicsodák. [A katolikusok nem? Mert ők is mulattak.] Persze, azok is igen, hogyne, de nem gyűrődtek annyira abba, nem merültek annyira belé, mint azok. Aztán mikor beköszöntött a kommunizmus, kezdett szorosabbra fogni mindent, akkor elszéjnedni s visszább venni, visszább húzódni. [Maga ott volt, ilyen húsvéti locsoláskor, amikor Pali bácsi volt a király?] Volt király. Én nem mentem vele. Minden esetre fogadtam őket. Jöttek s bizonyos ajándékokat. Kínáltam őket, ezzel-azzal. Aztán mentek. Ő erre alapozott nagyot, az ilyen alkalmakra, hogy az ilyen civil... [Hát volt például az a földosztás. Ott ő volt a földosztó bizottságnak az elnöke '91-ben. Maga is visszakarta a földet '91-ben?] Vissza. Tudom, benne volt végig s jó volt, jó igazságosan járt el. Azért így ismerte a határt is, aztán megismerte a népet is. Aztán próbált ahol lehetett segíteni, jóhiszeműleg eljárni. De hát nem egyedül volt ő, mert többen voltak. Aztán ahogy nyugdíjba jöttem, volt eset, hogy amikor a másik meghalt, kiöregedett, akkor engem is bevettek papíron abba a földosztó bizottságban. Akkor már nem kellett járnai mérni s ide-oda. [Akkor volt vita.] Ott volt ilyen-olyan gyűlés, hogy na, mi legyen az erdőekkel, hogy hova s merre írjuk mi. Összegyűjtöttek, hogy szóljunk hozzá s hogy mi legyen a helyzet. Úgyhogy aztán már kevés szerep jutott... kevés szerep. [Akkor maga nem gazdálkodott. Disznót esetleg tartott, de például lovat, tehenet nem tartott.] Nem, csak kollektív előtt tartottam. Disznót, azt a nyugdíjazás után. Volt úgy, hogy tartottam négyet is. [Akkor volt, hogy a földet is megdolgoztatta vagy kiadta?] Megdolgoztuk a földet, meg-meg. Megdolgoztuk szigorúan, de aztán kimaradt. Azután ki kellett adjam, s egy része ott maradt műveletlen s a másik része most is már, Berekben. Már a neve, hogy Berek, oda van adva egy fiatal embernek, félhold hely. Tavaly nem adott semmit s még az idén sem, nem tudom mi a szándéka. Egy veteményt tesz bele, káposztát s ilyeneket, zöldségeket. [Tehát nem gabonát.] Nem gabona, hanem ilyen zöldségeket. Aztán a másik fele oda van adva másnak, az adott rá bú-

zát. Annyi búzát adnak rá, hogy szégyellem, hogy elveszem, de nincs mit csinálni. Egy hektárra 300 kilót, hát vetőmagot 330-at ültetnek belé, egy hektárba. Még a vetőmagot sem teszik ki, amit nekem ad belőle, de úgy megműveli magának, úgy megtáplálja, hogy 50 mázsás termést kiveszen egy hektárból. Nekünk aztán ad 3 mázsát egy hektárért. Hát valamikor régebb, mikor így szántottak, s úgy kaszáltak, aki felébe adta ki a földet s felébe vette ki, dolgozták és hazavitték a gazdának, s felrakták a padlásra a gabonát, szénát s mindent. Úgyis azok az emberek meggazdagodtak, hát azért most egyik kocsit veszik, a másikat veszik, hat kocsijuk van s állandóan azzal vannak, hogy nem jönnek ki olcsóbban, nem jönnek ki. [Akkor maga a gazdálkodást annyira nem művelte, s nem szerette. Inkább olvasni szeretett, ilyesmit, újságot? Újság az mindig járt magának.] Igen, jártattam az újságot, jártattam. Szerettem én azért gazdáskodni, csak meg volt kötve a kezünk mindig. Most, hogy visszakaptuk a földeket, nem tartottunk nagy állatot, mondjuk szarvasmarhát, mert hát traktorok... Traktort közösen vettünk, vagy 3 traktort, s azzal dolgoztuk meg a földeket, amiket lehetett. S máskor kombájnok jöttek. Úgyhogy volt több mint 100 zsák búzám, amit megtermeltem, árpám, zabom, 3 kas kukoricám. Aztán vettem a disznókat s aztán eladtam hol a disznót s hol a gabonát. Ilyen játékok voltak. Volt itt egy bácsi, aki szokott ezt s azt magyarázni, s mikor befejezte, akkor azt mondta, hogy ilyesmi s ilyesmi, ezeket folytatólagosan kell érteni a hogy-hívóját, a folytatását. [Szóval akkor Pali bácsival olyan, hogy együtt menjenek kirándulni, vagy együtt menjenek Vásárhelyre, vagy vásárra Hodosra vagy máshova, nem volt?] Nem, nem volt. [Tehát akkor együtt nem gazdálkodtak?] Nem. Úgy igen, hogy na, te ha szerzel kukoricát, akkor megyek és segítek. Ő is jött, feleségestől, szekerestől, lovastól. Jöttünk nekem is, szedtük a kukoricát, s jöttek mások is és szedtük. Hazahordtuk és vittek tarisznyázást, ettünk-ittunk, s minden. Máskor nála s máskor másiknál. [Ez most, a '90-es években volt, mikor visszakapták a földeket?!] Igen, '90-től errefele, ahogy visszakaptuk a földeket. [Segítettek egymáson, akkor azt lehet mondani.] Segítettünk sokat, nagyon sokat. Így összejártunk dolgozni, segíteni. Kombájozni kellett, akkor oda több kéz kellett s erő kellett. Jól bírtuk magunkat. Lovai voltak s elmentem én is, kapagépeztük a kukoricát egész nap, nagy melegben neki is, nekem is. Aztán vittük egy-egy kicsi bort, máskor ezt s azt. Ittunk egy-egy pohárral, beszélgettünk, s akkor mentünk tovább. Aztán egymást úgy bíztattuk, hogy csináljuk, mert valahogy lesz. Még az Isten áldása is valahova befér. Na mit csináljunk?! Jó volt, amíg tudtunk mozogni, volt úgy, hogy nekem nem volt fogatom, mert nehéz, utánajárás, minden. Hagytam hátul, hátrább az én munkámat, hogy az övé haladjon előbbre s aztán akkor szívesebben jön, nem megyek elejébe, hogy na jöjjön. Volt eset, hogy a szénám kint volt, az övé már be volt hordva s ő jött ide, hogy, „Te, az a széna nincs jó helyt, a falu végin! Ha érkezel, menjünk, s hozzuk haza!” – s ő szólított meg, hogy menjünk, s hozzuk haza. Jött

lovastól, szekereستől, megfogadtam egy embert, raktuk, hordtuk, s vittük. Máskor pedig mentünk s az övét hordtuk. Szalmát is, amit a kombájnn ott hagyott a mezőn. [Ő az állatokat nagyon szerette.] Szerette s tartotta. Jó segítsége volt ott Vilma, a felesége, minden háztájt fenntartotta, s nem volt neki gondja arra, hogy na most kell menjek kenyérért, hozzak kenyeret vagy mi lesz az étel, vagy ez vagy az. Mondjuk nekem is nagy segítségem volt, ez a Dászkel Lacinak az édesanyja, itt laktak szemben a szomszédban. Ő rendezte itt a belső rendet, igen de '94-ben meghalt. Azután már nem volt, azután Laciék, a polgármester és a felesége azok gondoskodtak. Úgy, jól gondoskodtak, na, úgyhogy még többet tettek, mint amit elvárt volna az ember. Aztán én is pótoltam a dolgot s hol mit, úgyhogy. Mondjuk nehezebb volt nekem, mint Palinak ebből a szempontból. Szaporátlanabb volt a kinti munkám, ezért több erőfeszítést igényelt s hogy kellett neki is segítsék, akkor ezeknek is mind, mert itthon nem volt senki, s nekik is birtokuk volt, a testvéremnek, sok birtokuk volt, s azt is szántani-vetni, aratáskor kombájnozni. Annyit dolgoztam-emeltem vénségemre, hogy azért vagyok meggömbölyve s hogy bottal járok. Másként egyenes voltam, olyan, hogy amikor kezdtem járni a villanyt, egyik s mások azt mondták, hogy állj úgy, mint az a villanyos, azt mondta a felesége. Nem látod, hogy a villanyos milyen egyenesen áll, de az ember lejár. Azt mondta volt Környei Jóska, Ausztráliából, a forgó színpadba, volt olyan rövid adás, hogy az ember, hogy nyugdíjba kerül s öregségére, 50 év után széjjel néz maga körül, nincs megelégedve magával, nekifekszik a munkának, mint a szamár s tönkre teszi magát, azt mondja, s nem tudom mi, olyan röviden hírekben mondta. S úgy jártam én is, nekifeküdtem a munkának, aztán mit csináljak. Ez volt a sorsunk, mert valahol, az én életem ráment valahol a családuknak az életére, hogy maradjon fent, mert én úgy éreztem, hogy könnyebb lesz, ha én is itt vagyok.

A beszélgetést lezáró kérdés: visszatérés a családi helyzetének tisztázására. De látható-érezhető volt, hogy az eredményes beszélgetésre fordítható időkeretem már meghaladtam. Ez a beszélgetés, az első, az egyik leghosszabb volt a többiekhez képest, talán kettő vagy három volt még, amelyekben nagy kedve és lendülete volt történeteket mondani, és nem szakítottam meg a lendületét.

[Testvére hány volt, mert ezt végülis nem értettem. 7-en születtek s 5-en nőttek fel, igen.] '43-ban, 1943-ban, szóval '40-ben férjhez ment a legnagyobbik testvérem, leány volt. Ide Fazakas Janihoz, őt nem tetszett ismerni. S '43 őszén, a magyarok bejöttek, s az övék volt a legelső lakodalom, mint leány s leány. Híres lakodalom, lovas díszlettel vitték. 19 évesen ment férjhez, 22 évesen, '43. november 2-án, meghalt tüdőbetegségben. Akkor mi azután nőttünk, s a másik testvérem férjhezment '48-ban a Laci édesapjához. Két leány volt, s három fiú. A nagyobbik fiútestvérem kicsit olyan gyenge, szellemileg fogyatékos, de dolgozott, azért fizikailag dolgozott de csak a

család keretében, s nem tudom mi. Aztán a második, amelyik előttem való volt, az megint megnősült, de az is '58-ban. Bent lakott itt abba a kicsi utcába, a háza most már üres, ki van halva. A feleségétől van neki két fia, az egyik Szeredában, a másik Udvarhelyen. Aztán én maradtam itt az ősbén. Elég nehéz volt, mert nem futottunk olyan erősen a kapzsóság után, hanem kerestük úgy az egyenes utat. Egyenes úton szerettünk élni... egyenes úton. Aztán sok nehézséget el kellett viselni, sok támadást el kellett viselni. Így aztán sikerült valami jó munkahelyre jutni, s az kisértett minket. [Hát 30 év-nél többet dolgozott maga. Nyugdíjat 30 év után kell kapjon vagy több, mint 30.] De a kollektívra most átszámolás volt. 24 évig voltam a villanyosoknál, 2 évig voltam a szövetkezetnél s 5 évig a kollektívben. De az nem évnék számít, hanem a pontozás. Ott nem ismerték el évnék. Most ahogy kezdték pontozni az évszám egy egész év után nem jött ki, csak 0,94 ezer valahány tíz vagy százazrelék egy pontnak s így kapok 746 lejt jelenleg.

Ezután már csak a felállás, megköszönés, elindulás következett. Általában a kupaig kísért, a nyitott kapuból integetett, amikor az autóval elindultam. Ebben az első esetben a felálláskor a hangfelvevőt kikapcsoltam, de ezután inkább bekapcsolva hagytam, és a kikísérés közben zajló beszélgetéseket is rögzítettem. Ezek a „kikísérések” azonban inkább az emlékek múltjából az aktualitásba való visszatérésről szóltak: a láncát rázó kutyájáról, az utcán elhaladókról, a szemben a padon üldögélő szomszédokról, az időjárásról, a legközelebbi látogatásom várható időpontjáról. Innen kellett továbbfolytatni legközelebb, amikor beléptem a konyhájába, ahol tévét nézett vagy rádiót hallgatott: mi van éppen a kutyájával, mit mondott a szomszéd, aki megszólított, mit láttam az úton erre fele jövet, milyen az idő otthon, Csíkszeredában, majd elővettem figyelmességem jelét, a neki vásárolt déligyümölcsöt, vagy péksüteményt, vagy csokoládét, magam alá igazítottam a konyhaszéket, kivettem az asztalra és bekapcsoltam a hangfelvevőt. Esetleg megjegyzést tettem a le nem haláltott rádióra, a kályhában égő tűz melegére, ő pedig szabadkozott, hogy rendetlenség van az asztalon. Ezután következett az első saját kérdés, vagy az, hogy a papírjaiból azt, amiből kérdeztem őt, kihoztam a szobából és abból tettem fel az első kérdést – vagyis a találkozási rítus befejeztével a hosszú beszélgetés tartalmi része.

Az első beszélgetés sokféle nyitó jellege az, amire végül is felhívnám a figyelmet. Sikerült olyan információkat szerezni már ekkor, amire a továbbiakban építhettem. Sikerült életének fordulópontjait (apja halála, katolikus gimnáziumba tanulás, kollektivista, „villanyos”, házépítő) felderíteni. Sikerült azokat a támpontokat megállapítani, amire a továbbiakban építhetek (a szocialista rendszer miatti megfosztottságérzése, a rendszerrel szembeni csendes ellenállása, mesélőkedve, rendkívüli memóriája, intelligenciája, nem utolsósorban vidám természete). Sikerült a bizalmát megnyernem: nem esett erről szó, de úgy láttam, szíves vendéglátóm lesz, akit bármikor felkereshetek (nem volt telefonja, tehát mindig bejelentés nélkül érkeztem), és az is lehetséges, hogy minden papírját megmutassa, az ezekbe rögzítetteket részletesen elmagyarázza. Vagyis kutatómunkámat hosszú időre tervezhettem már

az első interakció után. Ezen azt értem, hogy ami Pali bácsi esetében még kísérleti jellegű volt, menetközben tisztázódott, módszertanilag konstruálódott, az folytatható, alkalmazható, tovább építhető, vagyis kiteljesíthető. Ha az első beszélgetéssorozat egy hosszas előkészítés, várakozás után indult el és teljesedett ki, itt már érvényesíthető volt a kiérlelt módszertan tudatos használatával járó előny: a hosszú táv adta újabb és újabb részletezések, megadott témákra való visszakanyarodások, egy beszélgetésen belüli elmélyedések lehetősége. Nem hallgathatom el, hogy ebben az esetben is ugyanaz volt a hosszú beszélgetés konstruálásának gyenge pontja, mint Pali bácsi esetében: nem gondoltam arra, hogy részletesebben dokumentáljam a találkozásokat. Az egyes beszélgetések megtörténte után csak rövid feljegyzéseket készítettem, és nem írtam le azonnal azokat, és végig az eléggé gyér emlékeimre (na meg Domi bácsi emlékeire: mi az, amit már részletesen elmondott, és mit nem – és ebből a szempontból ő megbízhatóbb volt, mint én) alapozhattam. Igaz, védekezhetnék azzal, hogy ami a szakszerűség, módszertani szigorúság szempontjából hiányosság volt, az az életszerűség megőrzése szempontjából előnnyé vált. Mondhatnám azt, hogy kevés előrelátással, kevés tudatossággal dolgoztam, legalább ekkora szerepe volt a ráérzésnek, a pillanatnyi kreativitásnak (?), intuíciónak (?).

Dehát ez nem egy speciális helyzet: úgy gondolom, hogy a terepkutató a terepmunkát egzisztenciális helyzetként megélve, módszertanilag is kísérletezve teremthet valóban eredményes beszélgetési helyzeteket, juthat el váratlan eredményekhez, ismerheti meg a társadalmi valóság mélyrétegeit. Abban a reményben hallgatom újra, írom le, kommentálom a hangrögzítéseket, szálazom szét az interakciók elemeit, fogalmazom az elemzéseimet, szerkesztem ezt a könyvet is, hogy valamilyenre ez sikerült nekem. Hogy van módszertanom: érdemes erről gondolkodnom, érdemes erről külön fejezeteket ide illesztenem.